

Rośliny święcone kościołach w dniu Matki Boskiej Zielnej na południowych przedmieściach Rzeszowa ze szczególnym uwzględnieniem dysfanii Schradera (*Dysphania schraderiana* (Schult.) Mosyakin & Clemants)

Plants blessed in churches on Assumption Day in the southern suburbs of Rzeszów with special reference to *Dysphania schraderiana* (Schult.) Mosyakin & Clemants

Krzysztof Oklejewicz¹ & Łukasz Łuczaj^{2*}

¹ Zakład Botaniki, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Zelwerowicza 4, 35-601 Rzeszów

² Zakład Botaniki, Zamiejscowy Pozawydziałowy Instytut Biotechnologii Stosowanej i Nauk Podstawowych, Uniwersytet Rzeszowski, Werynia 502, 36-100 Kolbuszowa

*autor korespondencyjny, email: lukasz.luczaj@interia.pl

Abstract. Herbal bouquets are blessed in Catholic churches all over Poland on Assumption Day (15 August). In 2014, such bouquets were documented photographically in seven Catholic churches in the Rzeszów region (southeastern Poland). The species richness of the bouquets was similar to that of other places in SE Poland (8.2 species on average), but the number of wild species was relatively low. As many as 152 species occurred in 96 of the documented bouquets. An interesting feature of the bouquets in the Rzeszów area is the frequent occurrence and importance of *Dysphania schraderiana* (*Chenopodium schraderianum*), an aromatic ruderal plant, which occurs both wild and cultivated in the gardens.

Key words: ethnobotany, ritual plants, *Dysphania schraderiana*, *Chenopodium schraderianum*

Wstęp

Święcenie bukietów roślinnych w dniu Matki Boskiej Zielnej było kiedyś rozpowszechnione w wielu krajach Europy Środkowej i Zachodniej (np. Polsce, Niemczech, Belgii i Anglii). W wyniku najpierw Reformacji, a potem sekularyzacji społeczeństw europejskich zwyczaj ten zanikł i przetrwał głównie w Polsce i w niektórych południowych rejonach Niemiec. Bukiety święcone w kościołach zawierają zwykle relikty dawnych roślin leczniczych i magicznych stosowanych na danym terenie i dlatego są niezwykle ważnym elementem kultury ludowej. Kiedyś bukiety zawierały znaczną część lokalnej ludowej farmakopei Udziela (Paluch 1984; Łuczaj 2011a, b, 2012; Ruszel 2004). Zainteresował się nimi już na przełomie XIX i XX w. etnograf Seweryn Udziela (Köhler 1996a, b).

W ciągu ostatnich kilku lat drugi autor tej pracy (ŁŁ) i jego współpracownicy dokumentują fotograficznie wszystkie bukiety święcone w wybranych miejscowości Polski południowej i wschodniej. Dotychczas opublikowano prace z Beskidu Niskiego (Łuczaj 2011), okolic Sanoka (Fitkowski 2011), Krosna i Jasła (Łuczaj 2011b), Krakowa (Łuczaj 2011a) oraz Puszczy Białowieskiej (Łuczaj 2013). W roku 2014 fotografie wykonano w miejscowościach leżących na południowych obrzeżach miasta Rzeszowa. Właśnie te miejscowości wybrano z powodu informacji o unikalnym w skali Polski święceniu tam aromatycznej rośliny ruderalnej dysfanii Schradera (komosy Schradera) *Dysphania schradariana* (Schult.) Mosyakin & Clemants. Na podstawie kilku wstępnych informacji określono, że zwyczaj ten jest na pewno rozpowszechniony w okolicach Lubeni i przypuszczalnie sąsiednich miejscowości. Celem dokumentacji bukietów było zarówno określenie roślin święconych w tych okolicach, jak też częstości występowania w nich tej rośliny.

Materialy i metody

W dniu 15 sierpnia drugi autor wykonał dokumentację fotograficzną bukietów święconych na południowych przedmieściach Rzeszowa. Zdjęcia wykonywano przed mszą, czasem podczas mszy lub po jej zakończeniu. Wszystkie badane osoby zgodziły się na sfotografowanie swych bukietów. Fotografowano wszystkie bukiety święcone podczas danej mszy, z odległości 50-100 cm (Fig. XX). Dla większych bukietów czasem wykonywano po dwa zdjęcia, z różnych stron. W sumie wykonano zdjęcia 96 bukietów święconych w siedmiu miejscowościach: Lubenia (18 bukietów), Babica (13), Tyczyn (6), Czudec (24), Siedliska (24) i Budziwój (11), ten ostatni to obecnie dzielnica Rzeszowa.

Rośliny przedstawione na zdjęciach oznaczył pierwszy autor.

Wyniki i dyskusja

Bukiety zielne święcone na badanym terenie mają zbliżoną liczbę gatunków do tych w innych regionach Karpat (Łuczaj 2009, 2011a, 2011b). Średnio zidentyfikowano w nich 8,2 gatunków na bukiet. Jednak udział gatunków dziko rosnących jest bardzo niski, średnio 1,9 gatunków na bukiet. Liczby gatunków w bukiecie są zbliżone do tych w innych częściach Karpat (okolice Krakowa – 9,0 gatunków na bukiet, 2,9 gat. dziko rosnących na bukiet; okolice Krosna 7,6 gatunków na bukiet). W sumie do rodzaju lub gatunku oznaczono 152 taksony roślin (Tab. 1).

Najczęściej święconymi taksonami są: dysfania Schradera, pszenica, owies, mieczyk, cynia, koper, nawłóć olbrzymia, floks, słonecznik i aksamitki. Wśród wymienionych

gatunków, aż osiem to gatunki rosnące tylko w uprawie, a dwa (dysfania i nawłóć) to gatunki nierodzące – zarówno uprawiane jak i dziczące.

Wśród najczęściej święconych roślin zdecydowanie dominują rośliny ozdobne z ogrodów, co jest charakterystyczną cechą bukietów święconych w miastach i na ich przedmieściach. Udział dziko rosnących roślin leczniczych jest bardzo niski, co wynika z zaniku półnaturalnych zbiorowisk łąkowych i pastwiskowych, oraz z zaniku tradycji zbierania ziół leczniczych. W bukietach jedynie gdzieś pojawia się krwawnik, czy wrotycz.

W badaniach potwierdzono duże znaczenie dysfanii Schradera w bukietach. Jest najczęściej święconą rośliną i wystąpiła we wszystkich badanych miejscowościach, prawie w połowie bukietów. Jednocześnie z niepublikowanych obserwacji bukietów prowadzonych w latach 2012-14 wynika, że jej wykorzystanie nie jest znane w okolicach Frysztaka i Wielopola Skrzyńskiego, ani Hermanowej. Mamy więc do czynienia z bardzo lokalną, ale bardzo silną tradycją. Oprócz badanych miejscowości tradycja święcenia dysfanii obecna jest też kilka km dalej na wschód - w okolicach Łańcuta. O uprawie dysfanii pisał tylko Gustawicz (1885: 243). Zanotował on obecność tego gatunku w uprawie w miejscowości Żabno (chodzi pewnie o miejscowość koło Tarnowa), znanego tam jako *mirzil*. Podaje także za Werchratskim informacje o uprawie pokrewnego gatunku – komosy wonnej (dysfanii wonnej) *Chenopodium botrys* (obecnie *Dysphania botrys* (L.) Mosyakin & Clemants) w miejscowości Bilcze w Drohobyckiem. Wydaje się więc, że tradycja uprawy tej rośliny sięga dalej na zachód i wschód.

W całym regionie rzeszowskim dysfania jest znana pod nazwą *mirra*. Nazwę tą tłumaczy się tym, że jest to roślina silnie aromatyczna, o bardzo charakterystycznym zapachu. Rośliny z rodzaju dysfania zawierają dużo olejków eterycznych. Inny gatunek z tego rodzaju: dysfania piżmowa *D. ambrosioides* (L.) Mosyakin & Clemants, (dawniej *Chenopodium ambrosioides* L.) jest znaną rośliną leczniczą i przyprawą w Meksyku, znaną tam pod nazwą *epazote*. W Meksyku i kilku innych krajach jest rośliną stosowaną głównie jako lek przeciwko robakom (Blanckaert et al. 2012). Wyjątkowa pozycja *mirry* wśród miejscowej ludności wymaga dalszych badań, w celu stwierdzenia, czy gatunek ten był używany jako roślina lecznicza. Święcący bukiety tłumaczą ją, że jest święcona bo ładnie pachnie. Jest to gatunek występujący zarówno jako zdomowiony synantrop, jak i roślina uprawiana. Często jest to pół-uprawa (ang. *incipient agriculture*), czyli gatunek nie jest specjalnie wysiewany, ale jeśli wyrośnie w ogrodzie, nie niszczy się go i ochrania.

Udział autorów

KO oznaczył rośliny, ŁŁ sfotografował bukiety w terenie, artykuł napisano wspólnie.

Podziękowania

Autorzy składają serdeczne podziękowania pracownikom Ogrodu Botanicznego w Lublinie dr Agnieszce Dąbrowskiej, dr Mykhaylo Chernetskyy i dr Ryszardowi Sawickiemu za pomoc w oznaczeniu gatunków roślin ozdobnych.

Literatura

- Blanckaert, I., Paredes-Flores, M., Espinosa-García, F. J., Piñero, D., & Lira, R. (2012). Ethnobotanical, morphological, phytochemical and molecular evidence for the incipient domestication of Epazote (*Chenopodium ambrosioides* L.: Chenopodiaceae) in a semi-arid region of Mexico. *Genetic resources and crop evolution*, 59(4), 557-573.
- Fitkowski Ł 2011. Bukiety zielne święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Sanockiem. Herbal bouquets blessed on Assumption Day in the Sanok region. *Etnobiologia Polska* 1:7-19
- Gustawicz B 1885. Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody. Rośliny. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* 6: 201-317
- Köhler P 1996a. Zielnik Seweryna Udzieli — dokumentacja pracy “Rośliny w wierzeniach ludu krakowskiego.” *Lud* 80:179–186.
- Köhler P 1996b. Rośliny poświęcone kultowi Maryi w zielniku Seweryna Udzieli. In Spiss A (ed) *Orędowniczko nasza. Kult Matki Bożej w polskiej kulturze ludowej*. Muzeum Etnograficzne im. Kraków Seweryna Udzieli w Krakowie, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, oddział w Krakowie, Poland, pp. 138-149
- Łuczaj Ł 2009. Bukiety święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Beskidzie Niskim i Dołach Jasielsko-Sanockich. *Płaj* 36: 56-65
- Łuczaj Ł 2011a. Changes in Assumption Day Herbal Bouquets in Poland: a nineteenth century study revisited. *Economic Botany*, 65(1): 66-75
- Łuczaj Ł 2011b. Herbal bouquets blessed on Assumption Day in south-eastern Poland: freelisting versus photographic inventory. *Ethnobotany Research and Applications* 9: 1-25
- Łuczaj Ł 2012. A relic of medieval folklore: Corpus Christi Octave herbal wreaths in Poland and their relationship with the local pharmacopoeia. *Journal of Ethnopharmacology* 142: 228–240
- Łuczaj Ł 2013. Rośliny święcone w bukietach w dniu Matki Boskiej Zielnej w cerkwiach prawosławnych na przedpolu Puszczy Białowieskiej. Plants in bouquets blessed on Assumption Day in Orthodox churches in the vicinity of the Białowieża Forest. *Etnobiologia Polska* 3: 55-62
- Paluch A 1984. Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Ruszel K 2004. Leksykon kultury ludowej w Rzeszowskiem. Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie, Rzeszów.

Tab. 1 Wykaz taksonów roślin zidentyfikowanych w bukietach. Plant taxa identified in the bouquets.

Nazwa łacińska / Scientific name	Nazwa polska / Polish official name	ŁĄCZNIE Together Liczba bukietów No. of bouquets	Lubenia 18	Babica 13	Tyczyn 6	Czudec 24	Siedliska 24	Budziwój 11
Dysphania schraderiana (Schult.) Mosyakin & Clemants (= Chenopodium schraderanum Schult.)	dysfania Schradera (komosa Schradera)	45	7	8	5	4	15	6
Triticum aestivum L.	pszenica	45	7	6	1	15	9	7
Avena sativa L.	owies	40	5	5	1	12	11	6
Gladiolus x hybridus Hort.	mieczyk	39	7	5	1	8	14	4
Zinnia sp.	cynia	39	6	4	3	10	12	4
Anethum graveolens L.	koper ogrodowy	36	7	4	4	9	6	6
Solidago gigantea Aiton	nawłóć późna	29	4	6		8	7	4
Phlox paniculata L.	floks	26	3	3	1	13	4	2
Helianthus annuus L.	słonecznik zwyczajny	23	6	3		9	2	3
Tagetes erecta L.	aksamitka	22	2	4		5	8	3
Rudbeckia hirta L.	rudbekia szorstka	20	1	2	3	9	2	3
Rosa sp.	róża	19	5	1		3	4	6
Calistephus chinensis (L.) Nees	aster chiński	17	5	3		1	5	3
Dahlia sp.	georgia	14	1	2		7	3	1
Achillea millefolium L.	krwawnik pospolity	13	1	3		3	3	3
Tanacetum vulgare L.	wrotycz pospolity	13	2	1	1	5	3	1

<i>Asparagus officinalis</i> L.	szparagi lekarskie	12	3	1		3	5	
<i>Helenium autumnale</i> L.	dzielżan jesienny	12	3	1		4	2	2
<i>Malus domestica</i> Borkh. - jabłka	jabłoń domowa	12	1	1		6	2	2
<i>Viburnum opulus</i> L. owoce	kalina pospolita	9	2	1		2	2	2
<i>Amaranthus caudatus</i> L.	szarłat zwisły	8	1	1		2	1	3
<i>Hydrangea</i> sp	hortensja	8	2			3	3	
<i>Rudbeckia laciniata</i> L.'Plena'	rudbekia naga	8		3	1	2	2	
<i>Calendula officinalis</i> L.	nagietek lekarski	7	1	2		3	1	
<i>Hibiscus syriacus</i> L.	ketmia siryjska	7		1		1	5	
<i>Sorbus aucuparia</i> L. emend. Hedl. - owoce	jarząb pospolity	7	1	1		2	1	2
<i>Avena fatua</i> L.	owies	6	2			1	2	1
<i>Mentha longifolia</i> (L.) L.	mięta długolistna	6				1	2	3
<i>Origanum vulgare</i> L.	lebiodka pospolita	6	3		1	1		1
<i>Antirrhinum majus</i> L.	wyżlin	5			2		3	
<i>Artemisia absinthium</i> L.	bylica piołun	5	1		2	1	1	
<i>Hordeum vulgare</i> L.	jęczmień	5	3			2		
<i>Melissa officinalis</i> L.	melisa lekarska	5	2			1	2	
<i>Salvia officinalis</i> L.	szałwia lekarska	5	2			1	1	1
<i>Secale cereale</i> L.	żyto	5	1			2	2	
<i>Sedum spectabile</i> Boreau	rozchodnik okazały	5	2			1		2

<i>Artemisia abrotanum</i> L.	bylica boże drzewko	4			1		3
<i>Hypericum perforatum</i> L.	dziurawiec zwyczajny	4			1		3
<i>Limonium</i> sp.	zatrwan	4	2		1		1
<i>Mentha</i> sp.	mięta	4	2		2		
<i>Rubus idaeus</i> L. z owocami	malina pospolita	4			2	1	1
<i>Trifolium pratense</i> L.	koniczyna łąkowa	4	1		1	1	1
<i>Anthemis nobilis</i> L.	rumian rzymski	3		1			2
<i>Cosmos bipinnatus</i> Cav.	kosmos pierzasty	3			1	1	1
<i>Echinacea</i> sp.	jeżówka	3	1		2		
<i>Lavandula angustifolia</i> Mill.	lawenda wąskolistna	3		1	2		
<i>Lilium</i> sp.	lilia	3	1	1	1		
<i>Lysimachia punctata</i> L.	tojeść kropkowana	3			1		2
<i>Mentha arvensis</i> L.	mięta polna	3	1	1	1		
<i>Mentha x citrata</i> Ehrh.	mięta pieprzowea	3	1	1	1		
<i>Ocimum</i> sp.	bazylia	3	3				
<i>Phalaris arundinacea</i> L. var. <i>picta</i> L.	mozga trzciniowata	3			1	1	1
<i>Salvia splendens</i> Sello	szałwia błyszcząca	3	1		1	1	
<i>Ageratum</i> sp.	żeniszek	2	2				
<i>Artemisia vulgaris</i> L.	bylica pospolita	2			2		
<i>Aster</i> sp.	aster	2	1				1
<i>Borago officinalis</i> L.	ogórecznik lekarski	2			2		

<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull	wrzos pospolity	2			1	1	
<i>Canna</i> sp.	paciorecznik	2		1	1		
<i>Conyza canadensis</i> (L.) Cronquist	konyza kanadyjska	2			1		1
<i>Cornus sanguinea</i> L.	dereń świdwa	2	1	1			
<i>Corylus avellana</i> L.	leszczyna pospolita	2	1	1			
<i>Cotinus coggygria</i> Scop.	perukowiec podolski	2				2	
<i>Crepis biennis</i> L.	pępawa dwuletnia	2			1	1	
<i>Cucurbita pepo</i> L.	dynia zwyczajna	2			1	1	
<i>Dryopteris filix-mas</i> (L.) Schott	narecznica samcza	2				2	
<i>Epilobium</i> sp.	wierzbówka	2			1	1	
<i>Euonymus fortunei</i> (Turcz.) Hand.-Mazz.	trzmielina Fortune'a	2			1	1	
<i>Euphorbia marginata</i> Pursh	wilczomlecz obrzeżony	2	1	1			
<i>Fuchsia</i> sp.	fukcja	2			1	1	
<i>Gazania rigens</i> (L.) Gaertn.	gazania	2				2	
<i>Geranium pratense</i> L.	bodziszek łąkowy	2		1			1
<i>Helichrysum bracteatum</i> (Vent.) Andrews	kocanki ogrodowe	2				2	
<i>Leucanthemum vulgare</i> Lam.	złocień zwyczajny	2			1		1
<i>Lythrum salicaria</i> L.	krwawnica pospolita	2		1	1		
<i>Papaver somniferum</i> L.	mak lekarski	2		1			1
<i>Prunus domestica</i> L. z owocem	śliwa domowa	2		1		1	

Saponaria officinalis L.	mydlnica lekarska	2		1		1	
Senecio cineraria DC.	starzec popielny	2				1	1
Silene nutans L.	lepnica zwisła	2				2	
Vitis riparia Michx.	winorośl pachnąca	2				1	1
Vitis vinifera L.	winorośl właściwa	2	2				
Achillea ptarmica L.	krwawnik kichawiec	1					1
Allium cepa L.	cebula	1				1	
Amaranthus retroflexus L.	szarłat szorstki	1		1			
Anaphalis margaritacea (L.) Benth.	anafalis perłowy	1			1		
Anemone hupehensis Hort. ex Boynton	zawilec chiński	1	1				
Anemone sylvestris L.	zawilce leśny	1					1
Anemone x hybrida Hort.	zawilec japoński	1				1	
Aquilegia vulgaris L.	orlik pospolity	1	1				
Buxus sempervirens L.	bukszpan pospolity	1				1	
Calamagrostis epigejos (L.) Roth	trzcinnik pospolity	1				1	
Campanula glomerata L.	dzwonek skupiony	1	1				
Campanula sp.	dzwonek	1		1			
Canna edulis Ker	paciorecznik indyjski	1		1			
Centaurea jacea L.	chaber łąkowy	1				1	
Centaurium erythraea Rafn	centuria pospolita	1					1

Chelidonium majus L.	glistnik	1	1	
	jaskólcze ziele			
Chenopodium polyspermum L.	komosa	1		1
	wielonasienna			
Clematis heracleifolia DC.	powojnik	1	1	
	barszczolistny			
Cleome spinosa Jacq.	kleome	1	1	
	ciernista			
Colchicum autumnale L.	zimowit	1	1	
	jesienny			
Coreopsis verticillata L.	nachylek	1	1	
	okólkowy			
Corylus maxima Mill.	leszczyna	1	1	
	południowa			
Crepis capillaris (L.) Wallr.	pępawa	1		1
	zielona			
Daucus carota L.	marchew	1	1	
	pospolita			
Dianthus barbatus L.	goździk	1	1	
	brodaty			
Dianthus sp.	goździk	1	1	
Equisetum ramosissimum Desf. ?	skrzyp	1	1	
	gałęzisty			
Erigeron annuus (L.) Pers.	przymiotno	1		1
	białe			
Eupatorium cannabinum L.	sadziec	1		1
	konopiasty			
Geranium robertianum L.	bodziszek	1	1	
	cuchnący			
Glechoma hederacea L.	bluszcz	1		1
	kurdybanek			
Heliopsis helianthoides (L.) Sweet	słoneczniczek	1		1
	szorstki			
Hypericum sp.	dziurawiec	1		1
Hypoestes phyllostachya Baker	niedośpian	1	1	

Impatiens glandulifera royle	niecierpek gruczołowaty	1	1	
Kochia scoparia (L.) Schrad.	mietelnik żakula	1		1
Lathyrus pratensis L.	grozdek łąkowy	1		1
Lavatera thuringiaca L.	ślazówka turyngska	1	1	
Linum usitatissimum L.	len uprawny	1		1
Lycopersicon esculentum Mill.	pomidor zwyczajny	1	1	
Magnolia x soulangiana Soul.-Bod.	magnolia pośrednia	1		1
Malva sp.	ślaz	1		1
Melandrium album (Mill.) Garcke	bniec biały	1	1	
Nigella arvensis L.	czarnuszka polna	1	1	
Ornithogalum sp.	śniedek	1		1
Paeonia sp	piwonia	1	1	
Pelargonium sp.	pelargonia	1	1	
Pennisetum alopecuroides (L.) Spreng.	rozplenica japońska	1		1
Penstemon barbatus (Cav.) Nutt.	penstemon bródkowy	1	1	
Petunia sp.	petunia	1		1
Phaseolus vulgaris L.	fasola pospolita	1	1	
Phytolacca decandra L.	szkarłatna amerykańska	1	1	
Picris hieracioides L.	goryczel jastrzębcowaty	1	1	
Polygonum amplexicaule D. Don	rdest himalajski	1		1

Polygonum orientale L.	rdest wschodni	1	1		
Ranunculus acris L.	jaskier ostry	1			1
Rosa rugosa Thunb.	róża	1		1	
	pomarszczona				
Sambucus nigra L. owoce	bez czarny	1	1		
Saponaria officinalis L. 'Alba Plena'	mydlnica lekarska f. pełna o białych kwiatach	1			1
Setaria pumila (Poir.) Roem. & Schult.	włośnica sina	1		1	
Solidago canadensis L.	nawłóć kanadyjska	1			1
Solidago virgaurea L.	nawłóć pospolita	1		1	
Spiraea sp.	tawuła	1			1
Syringa josikaea J. Jacq. ex Rchb.	lilak węgierski	1		1	
Tanacetum parthenium (L.) Sch. Bip.	wrotycz maruna	1	1		
Thuja occidentalis L.	żywotnik zachodni	1			1
Thymus pulegioides L.	macierzanka zwyczajna	1	1		
Tropaeolum sp.	nasturcja	1		1	
Viburnum lantana L.	kalina	1		1	
	hordowina				
x Triticale rimpaui Wittm..	pszenżyto	1			1